

գրվեցան, ու կայսեր պալատին մէջը խաղալու սրահը տարին շատ անգամ կը ժողովին՝ երաժշտութի (մուզիգա) կընեն. իրենց ծախքովը արհեստէն աղէկ հասկըցող տասնըհինկ հատ վարպետ բռնած են, որ հարիւրէն աւելի տղոց երգել ու տեսակ տեսակ երաժշտութեան գործիքներ չալել ու իտալերէն լեզու սորվցընեն: Ըսոնք ու ասոնց պէս ուրիշ ընկերութիւնները ժամերուն ալ մեծ օգնութիւն կընեն, անանկ որ մեծ օրերը մի և նոյն ատենը շատ ժամերը հանդիսութիւններ ձայնաւոր պատարագներ կըլլան, ու երաժիշտ չի պակսիր: Ընկերութե անձինքը (բաց ՚ի քանի մը ստորին մարդիկներէն) առանց ստակի ու վճարքի կերթան ասանկ եկեղեցական հանդէսներու, ինչպէս նաև երբեմն ուրիշ աշխարհական մեծ հանդէսներու ալ:

### ԳՎՈՒՍ Ի:

Օլիւստրալան իարգապարտութիւնները իսկ իրեն-  
ները, ու րեւելիք:

1. Պատերազմի խորհրդեան կամ խորհրդարանին վրայ վերը (եք. 138 — 139.) խօսեցանք: Սեննա մեծ սպարապետ մը կընստի, որ Սեննային ու բոլոր գաւառին մէջը եղած զինւորներուն կիշխէ: Սեննային մէջը հասարակօրէն 12,000էն ինչ-վան 18,000 զինւոր կըլլայ, որ չորս ամիսը մէյմը

կրփոխվին, անոր համար երբեմն Վեմյէ, երբեմն Սաճառ, երբեմն Թալեան, ու երբեմն ուրիշ աղգէ զինւորներ են:

2. Ինկէնիէո - Լապէթ անունով զինուորական դասատուն մը կայ Լայմկրոուպէ արուարձանը, որուն սկիզբը 1738ին, կամ ալ յառաջ եղած է: Օննազան իշխաններ ստրկի գլուխ դրած են, որպէս զի 79 հատ ինը տարւոնէ ինչպէս տասնը չորս տարեկան տղաք զինւորութի ստրկին, ու զօրքի վրայ հարիւրապետ հազարապետ ըլլան: Ենոր համար հիմայ 79 տղաք հոս առանց վճարքի կուտեն, կըխմեն, կըսորվին, իսկ ասոնցմէ աւելին վճարքով է: Հիմայ ամէնը մէկանց 300 տղաք են: Բղէկ նեմցէերէն, Ֆռանսըզերէն, Բոյէմիայի լեզու, գեղեցիկ գիր գրել, քրիստոնէական վարդապետութի, պատմութի, աշխարհագրութի, փիլիսոփայութի, փորձառական բնաբանութի, թուաբանութի, ալճէպրա, երկրաչափութի, մեքենաբանութի, ջրաբաշխութի, չափաբերութի (իւմի-ղայէթ) դճագրութիւն (րէսիմ քաշել), բանակ կառավարել, թշնամիներուն ինչպէս պէտք է սպասել, ու ինչպէս վրանին վազել, քաղաքական ու զինւորական ճարտարապետութի, թնդանօթ արձակել (թօփիճիութիւն), պատնէշ շինել, ական (լաղըմ) փորել, բերդ պաշտպանել, բերդի դէմ պատերազմիլ կըսորվին: Եսոր համար Լարոպայի մէջ որչափ ամուր բերդեր կան նէ, ամէնուն ալ փայտէ շինած պզտիկ օրինակներ

րը ունին, ու մէկիկ մէկիկ կըսորովին, որ՝ որ կողմէն պէտք է պատերազմիլ կամ պաշտպանել: Ասոնցմէ ուրիշ մենամարտութի ու ձի հեծնել ալ կըսորովին: Բոլոր աս բաները ութը տարւան մէջ կըսորովին, ու ո՛վ որ քննութիւններէն աղէկ կելլայ՝նէ՝ զինւորական մեծ պաշտօններու վրայ կանցնի: Աս տեղին մեծ գլխաւոր վերակացուն կայսեր եղբայրը Յովհաննէս արհիդուքսն է, երկրորդը ուրիշ զօրապետ մըն է, որ միշտ հօն կըլլայ, իր տակը չորս օգնիչ զօրապետներ ունի: Քսանը եօթը հատ սորվեցընօղ վարպետ կան: (Տէս էր. 26.)

3. Սմբաձիգ զինւորներու (խումպարաձիններու) գունդը, որ 1786ին Յովսէփ կայսրը դրած է, թնդանօթ նետօղներու (թօփճուներու) մէջէն հարիւրապետները ու քաջ հասարակ զինւորները կառնուն, ռմբաձգութեան մէջ տարիներով կըկրթեն, որ ռումբը (խումպարան) մաղէ չիսխալի, ու զած տեղերնին ձգեն. ու ետքը զօրքի մէջ կըբաժնեն: Ասոնց տեղը Վեննա է, ու 1,000 հոգիէն աւելի են:

4. Թնդանօթ թափելու գործատունը Վիտին արուարձանն է, որ 1750ին Սարիամ Թերեզիան շինել տրված է: Թափած ատեննին ծակ չունի, ետքէն Վանտըլթռասսէ ծակ ծակելու գործատունը կերթայ, հօն տեղը մեծ անիւ մը կայ, որ ջուրը կըգարձընէ, որուն վրայ թնդանօթը կըհաստատեն, անի կըգարձընէ ու առաջ կըհրէ, գիմացը մեծ



գչիւր (պուրկու) մը հաստատած է, որ կըծակէ .  
ամէն բանը մաքուր գործելէն ետքը՝ նախ կայսե-  
րական զինարանը՝ ու անկէ պէտք եղած քաղաք-  
ները ու բերդերը կըխրկեն: Ասոնց առաջին վերա-  
կացուն կայսեր եղբայրը Առդովկոս արհիդուքսն է,  
որ ուսմբ ու թնդանօթ նետօղ զօրքին առաջին զօ-  
րապետն է, երկրորդը ան զօրքերուն երկրորդ զօ-  
րապետն է, ու մէջի բանւորներն ալ ան զօրքերէն  
են: Աս տեղերը տեսնելու համար մասնաւոր հրա-  
ման պէտք է առնուլ:

5. Հրացան (թիւֆէնկ) շինելու գործատու-  
նը Աէռինկէռկասսէ արուարձանն է, որ 1785ին  
Յովսէփ կայսրը շինել տրված է, մէջը ամէն բա-  
նը գեղեցիկ կարգաւորած, ու շատ գործիքներ շի-  
նել տրված է, որ գործքին մաքուր ու շուտ ըլ-  
լալուն շատ կօդնեն: Աս գործատան մէջը ամէն  
տեսակ հրացաններ (թիւֆէնկ, տապանձա, խա-  
րապինա), սրեր, ու տէգեր կըշինեն, բայց հասա-  
րակ հրացան շատ կըշինեն. խաղաղութե՛ն ատենը  
350 հոգի միայն կըբանին ու տարին 30,000 հա-  
սարակ հրացան կըշինեն. բայց պատերազմի ճան  
կըլլայ նէ՛ հինգ, վեց հարիւր հոգի կըբանին, ու  
բանօղները բոլոր զինւորներ են: Ամացած հրացան-  
ները բոլոր զինարանները կերթան, անանկ որ բո-  
լոր զօրքը իրենց զէնքերը ունենալէն ետե՛՛ 5, ինչուի  
600,000 հրացան՝ անոր պէս ուրիշ զէնքեր ալ միշտ

պատրաստ պիտի գտնուիլին : Եւ տեղս տեսնելու հրամանը դիւրաւ կուտան :

6. Կայսերական ղինարանը քաղաքը Ռէն-կասսէ փողոցն է, որուն մէկ մասը երկրորդ Սաքսիմիլիանոս կայսրը շինել տրված է, իսկ առաջին Լէօբոլտոս կայսրը մնացած մասը : Եւսիկա 120 կանգուն երկայնութեամբ, 100 կանգուն լայնութեամբ երկայն քառակուսի շէնք մըն է : Բոլոր գետնի դատիկոնը անթիւ նոր շինած ղէնքեր մեծ սնտուկներու մէջ կը պահուիլին, ուր նաև քանի մը գործատուներ ալ կան : Արայի դատիկոնը իրեք մեծ սրահ ու իրեք մեծ սենեակներ կան, որ բոլոր քառակուսի շէնքը կը պատեն, ու վեր ելածին պէս բոլոր ձեղունը (թաւանը) թշնամիներէն առնուված, ու գեղեցիկ կարգաւ շարված ղէնքերով ու ղինւորի սաղաւարաներով գոցված է. տեղ տեղ ալ ասոնցմէ երկու գլխով արծիւներ, առիւծներ, գետեր ու ուրիշ բաներ ձևացըցած են : Պատերը նմանապէս թշնամիներէն առնուված հրացաններով, սրերով, դանակներով, գրօշակներով, թուղերով, ֆռանսըզի արծիւներով, երկրթէ զրահներով, ու ասոնց նման բաներով զարդարած են : Շատ տեղեր հրացանի երկաթները մէկգմէկու անցընելով ու քովէքով շարելով գեղեցիկ սիւներ ձևացըցած են, ասդին անդին հին ատենւան կաշիէ՝ երկրթէ՝ պղինձէ թնդանօթներ, մեծ պղտիկ թմբուկներ, շատ հին կայսրներու՝ թագաւորներու՝ երևելի իշխան-

ներու ու բռնաւորներու արձանները իրենց բուն զգեստներովը ու զրխերովը, որը ձիու վրայ, որը ոտքի վրայ կեցած՝ շարած են: Աերջապէս մէջը մտնողը բոլոր ուրիշ թագաւորներու հին ու նոր դրօշակները, ու ամէն տեսակ պատերազմի գործիքներ (որ պատերազմներու մէջ առած են՝) կը տեսնէ: Ասոնցմէ ալ ՚ի զատ 150,000էն աւելի նոր ու գեղեցիկ հրացաններով երկու դիերը պարիսպներ ու բերդեր ձեւացուցած՝ մէջ տեղերը թընդանօթներ դրած՝ ու վերի դին զրահ հագած արձաններ դրած են: Արի բակը կարգ կարգ թնդանօթներ շարած են, որ մեծ մասը պատերազմաւ ուրիշ թագաւորներէ առնրված են, որոնց մէջը շատ գեղեցիկ բանվածները կան: Չորս կողմի պատերուն վրայ շղթայ մը կախած են, որ 8,000 օղ (հայկայ) ունի, ամէն մէկ օղը կէս կանգուն երկայնութեամբ և ութը օխայ ծանրութեամբ են, որ պատերազմի ատենը Պէլրղատին առջևը Ղանուբ գետին վրայ քաշած են եղեր, որ Աեմցէի նաւերը չանցնին, անկէց աւար առած Աեննա բերած են: Երկու շարթի ու հինգ շարթի օրերը հրաման կայ երթալու, ու գացողներուն մէկիկ մէկիկ մեկնելով կըցցընեն: ( ) տարականները ուրիշ օր ալ կրնան երթալ:

7. Վաղբըցի զինւորներու զինարանը քաղքի մէջ 208 հրապարակն է, որ քաղաքացիք շինել տրված են, ու գեղեցիկ պալատ մըն է: Աին կայսր-



ները շատ պատերազմներու մէջ տեսնելով քաղքըցիներուն հաւատարմութիւնը ու քաջութիւնը իրենց հրաման տրված են, որ աւար առած զէնքերնին, ու նաև բուն իրենց զէնքերնին ալ իրենց զինարանը պահեն, ու անանկով հիմայ աս ալ գեղեցիկ զինարան մը եղած է: Եւ մէջը 24,000 նոր հրացաններ կան, շատ թնդանօթներ, սայլեր, պատերազմի ամէն տեսակ գործիքներ, ու հին ատենվան զէնքեր ալ ունին: Աս զինարանը տեսնելու համար մէջի պահապանէն հրաման առնելու է:

8. Աննա եօթը զինւորանոց (խրչլա) կայ, որ ամէն մէկը մէյմէկ տեսակ զօրքի համար շինած են, ու ամէն մէկը մէյմէկ գեղեցիկ բերդ կընմանի:

9. Օբրացած ու տկարացած զինւորներու համար ալ Անտրշթուասսէ արուարձանը ուրիշ զինւորանոց մը կայ, որ երբոր զինւորութեան մէջը եղած անդամի մը պակասութեան կամ շատ ծերութեան համար ալ չեն կրնար զինւորութեան ծառայելն է, հոն կը դրվին, ապրելու չափ թօշակ (էօլէֆէ) կառնեն, ասդին անդին թեթև ծառայութիւն ալ կրնեն, անոր համար ալ քիչ մը ստակ կը տրվի իրենց, ու ասանկով կապրին:

10. Օհնւորական միտալը, որ 1788ին Յովսէփ կայսրը քաջութեամբ պատերազմօղ զինւորներու ու ստորին հարիւրապետներու համար դրած է, երկու տեսակ է, մէկը ոսկիէ, մէկալը արծրթէ, ու կէս արծաթ ֆիօրինի մեծութիւն են. մէկ երես

նին ատենւան կայսեր պատկերը՝ ու մէկալ երես-  
 նին դաբնիի տերւններով թագ կայ, ու մէջը Վա-  
 ջու-Լէ-ն տպած է, որ ճերմակ գծերով կարմիր  
 նեղ ժապաւէնով (շէրիտով) կուրծքերնին վրայ  
 կրկախեն: Երբոր հասարակ զինւոր կամ ստորին  
 հարիւրապետ մը պատերազմի մէջ վիրաւորած  
 կամ գերի ինկած հարիւրապետ մը կազատէ նէ,  
 կամ իրենց մէկ թնդանօթը կամ դրօշակը թշնա-  
 միներուն ձեռքէն կը յափշտակէ, կամ թշնամի-  
 ներունը աւար կառնու, կամ փախչող ընկերնե-  
 ըր գլուխը կը ժողվէ՝ ու խելօք ու քաջութիւն նորէն  
 թշնամիներուն վրայ կը վազէ, կամ ասոնց պէս ու-  
 ըրիշ քաջութի մը կրնէ, և աստիճանը մեծցընելու  
 չափ կամ գիտութի չունի, կամ իրէն յարմար  
 պարապ աստիճան չի կայ նէ, աս միտալներէն մէկ  
 հատ մը կը տրվի իրեն: Ի՞նչ որ աս միտալը ոսկի  
 է՝ թօշակը առջինին կրկինը կը լայ, թէ որ արծաթ  
 է՝ ունեցած թօշակին կէսն ալ վրան կաւելնայ:

11. Սերջին պատերազմին մէջն ալ երբոր  
 1814ին կայսրը յաղթութեամբ Վարիզ մտաւ նէ՝  
 յաղթութեան յիշատակ մը ձգելու համար Պոան-  
 սրդէն առած թնդանօթները աւրել տրվաւ, պատ-  
 ւոյ խաչեր շինեց, ու բոլոր զօրքին մէյմէկ հատ  
 բաժնեց, ու նոյն տարին սեպտեմբերին 25ին Սո-  
 կոֆին կայսրը, ու Վրուշին թագաւորը Սեննա  
 մտած օրը ամէնը սկսան կուրծքերնին վրայ կախել



աս խաչերը ան պատերազմը մտնողները ինչպէս  
Տիմակ կրկախեն:

12. Սեննային քաղքըցի զինւորները, որ  
1529ին առաջին անգամ տաճիկները Սեննա պա-  
շարած ատենը սկսած են, երբոր քաղաքը պաշար-  
վեր էնէ՝ քաղքըցիները մէկտեղ ժողված՝ քաղաքը  
չորս բաժնած են, ու ամէն մէկ բաժնին մարդիկը  
զատ գունդ կազմելով չորս գունդ եղած՝ ու կայսե-  
րական զօրքով մէկտեղ մեծ քաջութիւններով քա-  
ղաքը ազատած են: Եւրոպէն 1683ին տաճիկները  
երկրորդ անգամ Սեննա պաշարեցին նէ, քաղա-  
քը շատ մեծցած ու ժողովուրդը շատցած ըլլալով,  
ուժը գունդ հասարակ զինւոր, մէկ գունդ թնդա-  
նօդ նետօղ ու գունդ մը ձիաւոր եղած են, ու  
շատ զարմանալի քաջութիւններ բրած են: Եւսանկ  
ետեէ ետե շատնալով՝ մեծ մեծ քաջութիւններ ը-  
նելով՝ հիմայ կարգաւորեալ զօրք մը եղած են, ամէն  
մէկ տեսակը զատ զատ զգեստներ ունին, ու 20,000էն  
աւելի են: Հիմայ օրէնք եղած է, որ մէկը ինչ  
արհեստին մէջը կըլլայ նէ ըլլայ՝ գործատուն կամ  
խանութ մը բանալու հրաման առածին պէս՝ իր ար-  
հեստին գունդին մէջը զինւոր կըգրվի, ու հասա-  
րակ զինւորութենէն ազատ կըլլայ: Եւսոնց գլխա-  
ւոր պարտքը կայսերական զօրքը պատերազմ գա-  
ցած ատենը քաղաքը պահել պաշտպանելն է, որ  
ներսէն կամ դրսէն անկարգութի կամ շփոթութի  
մը չիպատահի: Երացան նետելու ու նշան առնե-

լու մասնաւոր տեղ ունին, հոն կերթան կըտորվին, ու աղէկ նշան առնողներուն պարգև կըտորվի:

### ԳՒՈՒՍ ԻԷ:

Լուսաւորութիւն, վաճառականներու ու, ըմպեցողներու (փոքեցան):

1. Լուսաւորութիւն կամ վաճառականութիւնը աս տերութե մէջը ինչպէս Սարիամ Թէրէզիային ատենը ամենեին յառաջացում մը չէ ունեցած. դրսէն շատ ապրանքներ կուգայ եղեր, ու դուրս քիչ ապրանք կելայ եղեր: Սարիամ Թէրէզիան սկսած է արհեստաւորներ ժողովել ու գործատուներ դնել: Իր տղան երկրորդ Յովսէփ կայսրը շատ պայծառացուցած ու յառաջ տարած է, մեծ ծախքերով աշխրքին ամէն դիէն ամէն տեսակ արհեստաւորներ բերել տրված է, իր ծախքովը չորս դին խելացի մարդիկներ խրկած է, որոնք բոլոր աշխարհք պտըտած՝ ամէն տեսակ արհեստներուն գործատուները ու գործիքները աչքէ անցուցած, ու եկած Աննա ան արհեստները գտած՝ ան գործիքներով ու դիւրութեամբ բանիլ սկսած են, կայսրը ասանկ նոր գտնուած գործատուներ դնողներուն ազատութիւն, արտօնութիւն, ստակ ալ տալով շատ օգնութիւններ ըրած է, ու ասանկ